

VALSTS NODEVAS REGULĒJUMA ATSEVIŠĀKIE ASPEKTI UN PRAKSES ĪPATNĪBAS CIVILPROCESĀ

CERTAIN ASPECTS OF THE STATE FEE REGULATION AND PECULIARITIES OF PRACTICE IN CIVIL PROCEEDINGS

Daina Ose, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

This work reviews the questions related to state fee and court cost reimbursement. One of the analysed issues is an obligation to review state fee in a defined period of time in order to ensure the basis for state fee regulation and its adequacy to the economic situation in the state. The second question is related to the exhaustive list of cases in the legal norm when person in the status of defendant has been made exempt from court cost reimbursement. In practice, identifying the need to define new cases, an application of those is allowed by introducing relevant changes into the legal norm.

Atslēgvārdi: valsts nodeva, civillietā, tiesāšanās izdevumi, izdevumu atlīdzināšana.

Keywords: state fee, civil case, legal costs, reimbursement of costs.

Vēršanās tiesā ar prasību vienmēr ir saistīta ar nepieciešamību ievērot virkni normatīvajos aktos ietvertos priekšnoteikumus un rēķināties ar noteiktām procesuālajām izmaksām. Tiesāšanās izdevumu regulējums ir katras nacionālās valsts kompetencē, un šo maksājumu pozīcijas, kā arī apmēri ir atkarīgi no katras valsts politikas nodokļu un nodevu sistēmas veidošanā. Par tiesāšanās izdevumiem ir nostiprinājies uzskats, ka tie “civillietās ir ne tikai ar likumu noteiktie obligātie maksājumi par noteiktu procesuālu darbību izdarīšanu, procesuālo dokumentu pieņemšanu vai to izdošanu tiesā, bet arī maksājumi, kuri var rasties pusēm sakarā ar lietas vešanu tiesā”¹. Tiesāšanās izdevumu viens no veidiem ir valsts nodevas. Likums “Par nodokļiem un nodevām”² valsts nodevu definē kā obligātu maksājumu valsts budžetā par valsts institūcijas veicamo

¹ Tiesu prakse jautājumā par tiesāšanās izdevumiem. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments, Plēnuma un tiesu prakses vispārīnāšanas daļa, 2003, 3. lpp. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 31.01.2021.].

² Likums “Par nodokļiem un nodevām”: LV likums. Pieņemts 02.02.1995. [01.01.2021. red.].

darbību, kas izriet no šīs institūcijas funkcijām. Vienlaikus definīcijā tiek akcentēts, ka valsts nodevas mērķis ir personu darbību regulēšana (kontrolēšana, veicināšana, ierobežošana). Pamatojot, ka valsts nodevas apmērs nav tiešā veidā saistīts ar institūcijas veiktās darbības izmaksu segšanu. Visi šie aspekti ir ņemti vērā, nosakot ar valsts nodevu saistīto regulējumu Civilprocesa likumā³ (turpmāk – arī CPL), kurā ir ietverti valsts nodevu apmēri un aprēķināšanas kārtība par pieteikumiem un prasības pieteikumos izteiktajām sākotnējām prasībām vai pretprasībām (CPL 33. panta pirmā daļa).

Valsts nodevas samaksa atbilstošā apmērā ir viens no priekšnoteikumiem, kas tiek vērtēts, lai lemtu par civillietas ierosināšanu, un vienlaikus tas ir jautājums, kurš tieši ir saistīts ar tiesas pieejamību. Gan Satversmes tiesas judikatūrā, gan Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā nostiprināta atziņa, ka dažādu tiesāšanās izdevumu, it īpaši tiesu nodevu, noteikšana ir uzskatāma par tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežojumu (sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 19.06.2001. spriedumu lietā “Kreuz v. Poland”, iesniegums Nr. 28249/95, 60. punktu)⁴, vienlaikus uzsverot, ka šādi maksājumi kā priekšnosacījums personas iespējai panākt strīda izšķiršanu tiesā skar valsts pienākumu atturēties no tiesas pieejamību apgrūtināša regulējuma noteikšanas. Līdz ar to samērīgums valsts nodevu noteikšanā ir nepieciešamais līdzsvars, lai personām vienlaikus nodrošinātu tiesības uz taisnīgu tiesu un atturētu no vērsšanās tiesā ar tādām prasībām, kuras ir maznozīmīgas vai pēc savas būtības tikai šķietami pamatotas.

Samērīguma kritēriju noteikšana ir likumdevēja uzdevums.

Tiesību doktrīnā ir nostiprinājies uzskats, ka “likumdevējs un citi tiesību normu izdevēji parasti izvēlas racionālus un lietderības ziņā adekvātus tiesiskos risinājumus pamattiesību ierobežojuma leģitīmā mērķa sasniegšanai”⁵. Šī atziņa ir pamatota, ja to attiecina uz katra jauna maksājuma noteikšanu par attiecīgo darbību realizēšanu tiesā, bet šī atziņa ilgtermiņā attiecībā uz valsts nodevu maksājuma apmēriem nepiepildās. Ieviešot jaunu valsts nodevas maksāšanas pienākumu par attiecīgo prasību civilprocesā, likumdevējs vērtē potenciālo personu loku, kuru tiesības var tikt aizskartas vai apstrīdētas vai kuru tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzība būs nepieciešama tiesā. Kā atskaites punkti var būt valstī noteiktais minimālās algas apmērs, vidējie ienākumi nozarē, noteikti ekonomiskie rādītāji u. c. Taču sākotnēji noteikti atskaites punkti gadījumos, kad valsts nodevas maksājums tiek izteikts kā vienkāršā valsts nodeva, zaudē savu sākotnējo samērīgumu pret mainīgajiem apstākļiem, kuri laika gaitā ietekmē kādu no sākotnējiem atskaites punktiem. Tādējādi samērīgums valsts nodevu apmēra noteikšanā mazinās līdz ar to ietekmējošo apstākļu maiņu. Beidzamo piecu gadu laikā grozījumi Civilprocesa likuma 34. pantā tika veikti deviņas reizes, galvenokārt papildinot pantu ar jaunu valsts nodevas maksājumu par prasību noteiktās lietu kategorijās vai papildinot esošo lietu kategoriju ar kādu jaunu identificētu prasību. Taču būtiska esošo valsts nodevu likmju pārskatīšana attiecīgajā laika posmā nav

³ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [01.01.2021. red.].

⁴ Satversmes tiesas 07.02.2014. spriedums lietā Nr. 2013-04-01 “Par Civilprocesa likuma 33. panta trešās daļas 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam”. Pieejams: www.likum.lv [aplūkots 31.01.2021.].

⁵ Balodis K. Pamattiesību ierobežojuma konstitucionalitātes izvērtēšana Satversmes tiesas praksē. Referāts Satversmes tiesas organizētajā 2015. gada 11. decembra starptautiskajā konferencē “Pamattiesību ierobežojumu pieļaujamība demokrātiskā valstī”. Pieejams: <https://www.satv.tiesas.gov.lv> [aplūkots 08.02.2021.].

notikusi, izņemot 2016. gada 8. decembra grozījumus Civilprocesa likumā, ar kuriem tika noapaļotas veselās skaitļos tās valsts nodevas, kuras pēc eiro ieviešanas 2014. gada 1. janvārī Latvijā, konvertējot latus uz eiro, radīja grūti piemērojamas valsts nodevas, ietverot ne tikai eiro, bet arī eirocentu norādi. Šis noapaļošanas process tika veikts atbilstoši matemātiskai skaitļu noapaļošanas metodei, nevērtējot valsts nodevu samērīguma kritērijus pēc būtības. Tādējādi var teikt, ka, atskatoties vēsturiski, pašlaik esošo valsts nodevu apmēru sliekšnis lielākajā daļā prasību nav ticis pārvērtēts kopš 2013. gada 1. janvāra, kad tika noteikts minimālās valsts nodevas apmērs mantiska rakstura prasībām un valsts nodevas apmērs nemantiska rakstura prasībām. Salīdzinājumā ar valstī noteiktās minimālās algas kritēriju 2013. gadā tās apmērs bija 200 Ls (285 eiro)⁶, bet 2021. gadā – 500 eiro⁷. Tas nozīmē, ka, minimālai algai valstī pieaugot gandrīz uz pusi, minimālās valsts nodevas apmērs ir palicis nemainīgs.

Satversmes tiesa ir atzinusi, ka likumdevējam ir pienākums periodiski apsvērt, vai tiesiskais regulējums joprojām ir efektīvs, piemērots un nepieciešams un vai tas kādā veidā nebūtu pilnveidojams.⁸ Tādējādi, no vienas puses, izveidojusies situācija ar valsts nodevas apmēriem CPL 34. pantā ir uzskatāma par tādu, kas veicina noteikto tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežojumu mazināšanu, jo personām, saņemot summas ziņā lielākus ienākumus, mainoties minimālās algas apmēram valstī, tiesas pieejamība palielinās, ja valsts nodevas likmes nemainās. Tomēr, no otras puses, tiek ietekmēts otrs vērā ņemams valsts nodevas noteikšanas mērķis – atturēt personas vērsties tiesā ar nepamatotām prasībām vai prasībām par niecīgām summām un mudināt parādnieku labprātīgi izpildīt saistību.⁹ Līdz ar to, lai saglabātu valsts nodevas samērīguma līdzsvaru pēc attiecīgās normas pieņemšanas, likumdevējam būtu nepieciešams izvērtēt valsts nodevas apmēra pamatotību noteiktā laika posmā, kas nav mazāks par trīs gadiem, pamatojoties uz valstī noteiktās minimālās algas pieauguma un citu nozīmīgu ekonomisko rādītāju apmēriem, kas var ietekmēt tiesību subjektu maksātpēju.

Judikatūrā ir atzīts, ka “izdevumi par tiesvedības procesu ir jāmaksā tam, kurš ir vainojams šo izmaksu radīšanā. Atbildētājam ir jācieš tiesas izdevumi, ja viņš devis iemeslu pamatotas prasības celšanai. Citiem vārdiem, personai, kas cietusi no tiesību aizskāruma, nav jācieš izdevumi, kas radušies šī tiesību aizskāruma novēršanas procesā”¹⁰. Atlīdzināšanas princips saistībā ar samaksāto valsts nodevu, kā arī plašākā nozīmē citiem tiesas izdevumiem ir nostiprināts CPL 41. pantā, paredzot proporcionālītāti tiesas apmierināto vai noraidīto prasījumu apmēram par labu attiecīgajai pusei. Izņēmums šim regulējumam ir ietverts 42. pantā un attiecas uz personām, kuras ir atbrīvotas no tiesas izdevumu segšanas uz likuma

⁶ 30.11.2010. Ministru kabineta noteikumi Nr. 1096 “Noteikumi par minimālo mēneša darba algu un minimālo stundas tarifa likmi” (zaudējis spēku) [01.01.2014. red.].

⁷ 24.11.2020. Ministru kabineta noteikumi Nr. 707 “Grozījums Ministru kabineta 2015. gada 24. novembra noteikumos Nr. 656 “Noteikumi par minimālās mēneša darba algas apmēru normālā darba laika ietvaros un minimālās stundas tarifa likmes aprēķināšanu” [01.01.2021. red.].

⁸ Satversmes tiesas 10.02.2017. sprieduma lietā Nr. 2016-06-01 “Par likuma “Par valsts noslēpumu” 11. panta piektās daļas, 13. panta trešās un ceturtās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam, 96. pantam un 106. panta pirmajam teikumam” 35. punkts. Pieejams: www.likumi.lv, [aplūkots 31.01.2021.].

⁹ Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). 2. papild. izd. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: TNA, 2016, 124. lpp.

¹⁰ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.01.2018. spriedums lietā Nr. C04057015, SKC48/2018. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 08.02.2021.].

pamata vai ņemot vērā personas mantisko stāvokli. No CPL 42. panta izriet, ka tiesas izdevumi, no kuru samaksas prasītājs bija atbrīvots, piedzenami no atbildētāja valsts ienākumos, savukārt tiesas izdevumi no puses, kura atbrīvota no to samaksas, nav piedzenami. Tādējādi saistībā ar valsts nodevu tiek ievērots, ka tiesa var lemt par atbrīvošanu no tiesas izdevumiem tikai gadījumā, ja attiecīgie izdevumi ir maksājami valsts ienākumos, bet, ja tie ir jāsedz par labu citai personai (lietas dalībniekam), tiesa nevar lemt par atbrīvošanu no tiem. Jautājumi, kas saistīti ar valsts nodevas samaksu, atbrīvošanu no tās vai atmaksu ir izsmēloši noregulēti Civilprocesa likumā, pieļaujot tiesas vai tiesneša rīcības brīvību tikai tajās robežās, kādas normatīvais regulējums noteic. Piemēram, gadījumā, ja tiesai vai tiesnesim jālemj jautājums par personas atbrīvošanu no tiesas izdevumu samaksas viņas mantiskā stāvokļa dēļ. Likumdevējs nav noteicis noteiktu mantiskā stāvokļa sliekšni, kad personai būtu tieši noteiktas tiesības saņemt šādu atbrīvojumu, bet ir lāvis tiesnesim vērtēt un, pamatojoties uz objektīviem apstākļiem, pieņemt lēmumu atbrīvot pilnā apjomā vai noteiktā daļā vai arī atteikties atbrīvošanu no tiesas izdevumu samaksas. Taču šāda tiesas vai tiesneša rīcības brīvība nav ietverta Civilprocesa likuma 41. pantā, kurā ir noteikts regulējums tiesas izdevumu atlīdzināšanai. Tieši pretēji, panta pirmā daļa skaidri noteic, ka pusei, kuras labā taisīts spriedums, tiesa piespriež, no otras puses, visus tās samaksātos tiesas izdevumus. Tātad, apmierinot vai noraidot prasību, pretējai strīda pusei ir tiesības uz pilnu savu tiesas izdevumu atlīdzināšanu, ja vien samaksātā valsts nodeva nav par pietiekumu par tiesvedības atjaunošanu un lietas jaunu izskatīšanu lietā, kurā taisīts aizmugurisks spriedums. Šajā gadījumā samaksātā valsts nodeva netiek atlīdzināta, pat ja spriedums ir taisīts par labu attiecīgajai pusei. Aplūkojot Civilprocesa likuma 41. panta trešo teikumu vēsturiskā redakcijā, ir redzams, ka līdz 2018. gada 15. janvārim uzskaitīto izņēmuma gadījumu skaits, kad pusei, kuras labā tiek taisīts spriedums, netiek atlīdzināta valsts nodeva, ietvēra vēl arī valsts nodevas neatlīdzināšanu par blakus sūdzību par tiesas lēmumu. Taču, likumdevējam mainot pieeju jautājumā par blakus sūdzību iesniegšanas apmaksu un aizstājot valsts nodevas ar drošības naudas samaksu, attiecīgais izņēmums tika izslēgts no normatīvā regulējuma¹¹. Tas liecina par to, ka izņēmumu noteikšana gadījumos, kad pusei, kuras labā taisīts spriedums, netiek atlīdzināti tiesas izdevumi (valsts nodeva), ir likumdevēja tiesībpolitisks jautājums. Tiesību doktrīnā tiek atzīts, ka “par likuma robu nav uzskatāma likuma tiesībpolitiska nepilnība (t. s. robs *delegerenda*), šādu robu “aizpildīšanas” nepieciešamība pamatojas uz tādiem vērtējumiem, kuriem spēkā esošajās tiesībās (vēl) nav (pietiekama) pamatojuma, tāpēc šādu nepilnību novēršana ir vienīgi likumdevēja kompetencē”¹². Ņemot vērā Civilprocesa likuma 41. panta pirmās daļas trešā teikumā ietverto gadījumu izsmēlošo uzskaitījumu, visai savdabīgs ir Augstākās tiesas praksē sastopamais secinājums 2018. gada 29. janvāra spriedumā lietā Nr. C04057015, SKC48/2018, atzīstot, ka Civilprocesa likuma 41. panta pirmās daļas pirmajā teikumā ietvertā tiesību norma nav piemērojama gadījumos, kad persona, kura ir atbildētājās procesuālajā statusā, nav aizskārusi prasītāja tiesības vai ar likumu aizsargātās intereses un nav devusi iemeslu prasītājam prasības celšanai.¹³ Lai gan ar

¹¹ Grozījumi Civilprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 14.12.2017. [15.01.2018. red.].

¹² Kalniņš E. Tiesību tālākveidošana. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Melkšis E. (zin. red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 135. lpp.

¹³ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.01.2018. spriedums lietā Nr. C04057015, SKC48/2018. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 08.02.2021.].

attiecīgo tiesas spriedumu ir mēģināts risināt konkrētu gadījumu, kad saskaņā ar taisnprātības apsvērumiem būtu netaisnīgi piedzīt prasītāja samaksāto valsts nodevu no atbildētāja. It īpaši tādā gadījumā, kā tas tika konstatēts tiesas spriedumā, “kad persona, kura ir atbildētāja statusā, nav vainojama prasītāja tiesību aizskārumā, proti, kad persona var iegūt kādu mantisku labumu tikai prasības kārtībā un kad šī labuma iegūšana ir atkarīga vienīgi no paša prasītāja izvēles un rīcības, nevis no atbildētāja”¹⁴. Tomēr, normatīvajā regulējumā nosakot, ka, vērsoties tiesā ar prasību par mantojuma un īpašuma tiesību atzīšanu, ir pieļaujams risināt jautājumu par bezmantinieka mantas, kas nodota valsts īpašumā, atgūšanu, bet, neparedzot, ka valsts kā atbildētājs šādās lietās nav atbrīvojama no valsts nodevas atlīdzināšanas par labu prasītājam, likumdevējs nav vēlējis nostādīt valsti un to pārstāvošās institūcijas privilēģētā stāvoklī. Pat ja noteikta valsts institūcija nav devusi iemeslu prasītājam prasības celšanai tiesā, valsts ir noteikusi kārtību, kādā persona var aizsargāt savas intereses, proti, vērsoties tiesā ar prasību un ievērojot noteiktajam tiesvedības veidam izvirzītās procedūras. Līdz ar to atbilstoši Civilprocesa likuma 1. panta otrajai daļai (likumības princips) personai, kas vērsusies tiesā, ir tiesības uz tās lietas izskatīšanu tiesā likumā noteiktajā procesuālajā kārtībā, tajā skaitā arī saņemt tiesas izdevumu atlīdzinājumu Civilprocesa likuma 41. panta pirmajā daļā noteiktajā kārtībā.

Vienlaikus jānorāda, ka Augstākās tiesas secinājumi, kas ietverti 2018. gada 29. janvāra spriedumā lietā Nr. C04057015, SKC48/2018 motīvu daļā, ir vispārīgi un var tikt attiecināti arī uz citiem gadījumiem, kad atbildētājs lietā, kurš nav valsts mantojuma lietā attiecīgās institūcijas personā, var atsaukties uz tiesas sniegtajām atziņām un Civilprocesa likuma 41. panta pirmās daļas interpretāciju, lūdzot tiesu atbrīvot viņu kā atbildētāju lietā no tiesas izdevumu atlīdzināšanas. Šāda paplašināta normas interpretācija praksē nebūtu pieļaujama jautājumos, kas skar tiesas izdevumu atlīdzināšanu pretējai pusei, liedzot šo izdevumu atgūšanu gadījumā, ja ir taisīts tiesas spriedums. Tādējādi ir secināms, ka, tiesas ieskatā, konstatētā iespējamā likuma roba aizpildīšana interpretācijas ceļā publiskajās tiesībās, izmantojot dažādas interpretācijas metodes, ir pieļaujama visšaurākajā apjomā, primāri vērtējot likumdevēja gribu. Izsmēlošu gadījumu uzskaitījums tiesību normā nav paplašināms interpretācijas ceļā. Juridiskajā literatūrā¹⁵ tiek pausts pamatots viedoklis, ka atsevišķos gadījumos regulējuma neesamība var būt arī ar nolūku un likumdevējs apzināti nav regulējis likumā faktisko gadījumu, jo šis faktiskais gadījums nedrīkst ierosināt tiesiskās sekas.

Lai risinātu esošo situāciju par valsts atbrīvošanu no tiesas izdevumu atlīdzināšanas mantojuma lietās, nepieciešams tiesībpolitiski izvērtēt šo jautājumu un nepieciešamības gadījumā papildināt Civilprocesa likuma 41. panta pirmās daļas trešo teikumu ar attiecīgo noteikumu. Proti, persona, kura ir atbildētāja statusā, atbrīvojama no tiesas izdevumu atlīdzināšanas gadījumā, kad prasītājs var iegūt kādu mantisku labumu tikai prasības kārtībā un šī labuma iegūšana ir atkarīga vienīgi no paša prasītāja izvēles un rīcības, bet atbildētājs nav vainojams prasītāja tiesību aizskārumā. Šādā veidā tiktu novērsta iespēja praksē paplašināti interpretēt likumā noteiktos gadījumus.

¹⁴ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.01.2018. spriedums lietā Nr. C04057015, SKC48/2018. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 08.02.2021.].

¹⁵ Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 63.–64. lpp.

Secinājumi

1. Valsts nodevu apmēra regulējuma pamatotība un atbilstība ekonomiskajam stāvoklim valstī likumdevējam ir jāizvērtē noteiktā laika posmā, vismaz ik pēc trīs gadiem. Šādā veidā tiktu nodrošināts atbilstošs līdzsvars starp personas tiesībām uz tiesas pieejamību, vienlaikus atturot šīs personas vērsties tiesā ar nepamatotām prasībām vai prasībām par necīgām summām.
2. Tiesību normā norādītu izsmeļošu uzskaitījumu gadījumā persona, kura ir atbildētāja statusā, ir atbrīvojama no tiesas izdevumu atlīdzināšanas tikai tiesību normās norādītajos gadījumos, bet, konstatējot nepieciešamību noteikt jaunus gadījumus, to piemērošana ir pieļaujama, veicot attiecīgus grozījumus tiesību normā. Līdz ar to ir vērtējama nepieciešamība papildināt Civilprocesa likuma 41. panta pirmās daļas trešo teikumu ar gadījumu, kad no tiesas izdevumu atlīdzināšanas ir atbrīvojama valsts mantojuma lietā.